

KS. DANIEL BRZEZIŃSKI*

TORUŃ

Anna Drażkowska, *Odzież i insygnia grobowe biskupów przemyskich obrządku łacińskiego*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014, s. 443.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2015.043>

Książka prof. dr hab. Anny Drażkowskiej *Odzież i insygnia grobowe biskupów przemyskich obrządku łacińskiego* jest wyjątkowa z kilku powodów. Ze względu na zawartą w niej problematykę, metody badań, jak też przeprowadzone analizy jest interdyscyplinarnym opracowaniem skierowanym do przedstawicieli wielu dziedzin oraz dyscyplin nauki: od archeologii, poprzez antropologię kultury, historię sztuki, historię Kościoła aż po historię i teologię liturgii.

Od kilkunastu lat naukowcy – także w Polsce – coraz częściej podejmują badania nad kulturą funeralną w oparciu o zabytki pozyskiwane z krypt grobowych. Wciąż niewiele powstaje jednak publikacji, które prezentowałyby wyniki tych badań. Dysertacja prof. Anny Drażkowskiej wpisuje się w pionierski w tym względzie nurt naukowo-badawczy. Jest ona we współczesnej polskiej naukowej literaturze pierwszą pozycją omawiającą – tak szeroko i szczegółowo – odkrytą w wyniku badań ar-

* Ks. Daniel Brzeziński – prezbiter Diecezji Płockiej; dr hab. nauk teologicznych; dr liturgiki; absolwent Papieskiego Instytutu Liturgicznego św. Anzelmia w Rzymie oraz Instytutu *Sacrum Ministerium* watykańskiej Kongregacji ds. Duchowieństwa; pracownik naukowy i senator Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

cheologicznych odzież, w której chowano zmarłych biskupów, ponadto zachowane ich insygnia, będące znakiem władzy pasterskiej.

Autorka – jak można przeczytać w nocie biograficznej zamieszczonej na obwolucie książki – jest archeologiem i specjalistą w zakresie konserwacji zabytków archeologicznych. Pracuje w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jej zainteresowania badawcze obejmują historię tkanin, ubiorów oraz kulturę funeralną. Prowadzi interdyscyplinarne badania w kryptach grobowych, specjalizując się przede wszystkim w konserwacji, a także rekonstrukcji szat grobowych. Zrekonstruowała między innymi odzież z kościołów w Toruniu, Gdańsku, Kostrzynie, Lublinie, Warszawie, Wschowie, Gniewie, Dubnie na Ukrainie, w Przemyślu. Zabezpieczała obiekty wydobyte ze zbiorowych mogił polskich oficerów pomordowanych w Katyniu, Charkowie, Miednoje i Bykowni. Wcześniej opublikowała już cztery książki dotyczące historii ubioru: *Odzież dziecięca w Polsce w XVII i XVIII wieku* (2007), *Odzież grobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku* (2008), *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do końca XVIII wieku* (2011), *Ozdoby i nakrycia głowy na ziemiach polskich od X do końca XVIII wieku* (2012). Za swoje osiągnięcia była wielokrotnie nagradzana. Za konserwację oraz rekonstrukcję odzieży grobowej z Lublina otrzymała nagrodę Unii Europejskiej „Europa Nostra 2002”, przyznaną za działalność na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. Za działalność naukowo-dydaktyczną w roku 2004 przyznano jej Nagrodę Specjalną Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W roku 2010 została uhonorowana medalem „Pro Memoria”, a w roku 2011 Brązowym Medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”, nadanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego za działalność na rzecz ochrony zabytków.

Omawiane przez nas opracowanie powstało w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, jak również projektu *Kultura funeralna elit I Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Próba analizy interdyscyplinarnej*. Sam tytuł książki – *Odzież grobowa i insygnia biskupów przemyskich obrządku łacińskiego* wskazywałby, że ograniczono się w niej jedynie do prezentacji owych elementów ubioru przemyskich biskupów. „Zagadnienia omówione w książce wykraczają jednak poza zawartą w tytule tematykę, ponieważ pozyskane przedmioty ukazano na szerszym tle. Zaprezentowano histo-

rię [przemyskiej] katedry i podziemi. [...] Wskazano również, jakie były problemy przy identyfikowaniu odnalezionych szczątków biskupów i na jakiej podstawie ustalano personalia poszczególnych osób¹. Wiele uwagi poświęcono „zagadnieniom związanym z mumifikacją zwłok, naturalną i intencjonalną. Przeanalizowano, w jaki sposób doszło do mumifikacji odnalezionych w kryptach ciał” oraz „podsumowano prace konserwatorskie przeprowadzone na wydobytych obiektach”².

Należy także podkreślić, iż „mimo że w pracy omówiono wiele różnych zagadnień, to takie sformułowanie tytułu – jak czytamy we wstępie do książki – było świadomą decyzją autorki, by zwrócić uwagę na odzież, a także insygnia grobowe biskupów. Insygnia wydobyte na innych stanowiskach doczekały się kilku opracowań, ale biskupia odzież grobowa w tak szerokim zakresie jest omawiana po raz pierwszy. Pierwszy raz również podczas badań archeologicznych odnaleziono, wydobyto, poddano konserwacji i przygotowano do ekspozycji tak duży zespół odzieży liturgicznej pozyskanej z krypt. Właśnie te aspekty autorka chciała podkreślić przez tak sformułowany tytuł książki”³.

„Zakres chronologiczny pracy wyznaczył pozyskany w kryptach materiał źródłowy, który zamknięto w ramach czasowych 1728–1832. Pierwsza z dat jest rokiem śmierci biskupa Franciszka Szembeka, a jego pochówek jest najstarszym spośród wszystkich odnalezionych. Natomiast druga to rok śmierci biskupa Jana de Potoczki”⁴.

Zabytki stanowiące podstawę źródłową pracy prof. Drążkowskiej – jak już wspomniano – znaleziono w kryptach archikatedry p.w. św. Jana Chrzciciela i Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Przemyślu. Autorka odnalazła, zachowane w różnym stanie, szczątki jedenastu biskupów, które z ogromnym szacunkiem i petyzmem poddała identyfikacji personalnej. W swojej rozprawie w interesujący sposób przedstawiła sposoby tej identyfikacji. Wieloaspektowej analizie, a następnie konserwacji poddała również – zachowaną także w różnym stanie – odzież, w której biskupi zostali pochowani, insygnia złożone w trumnach, a także same trumny

¹ A. Drążkowska, *Odzież i insygnia grobowe biskupów przemyskich obrządku łacińskiego*, Toruń 2014, s. 15.

² Tamże.

³ Tamże, s. 16.

⁴ Tamże.

wraz z ich wyposażeniem, jak też odnośnymi inskrypcjami. Wyniki samej konserwacji, jakkolwiek opisane oraz zaprezentowane w książce, można dopiero w pełni ocenić, jak również docenić zwiedzając ekspozycję muzealną znajdującą się w odremontowanych kryptach przemyskiej archikatedry.

Zupełnie wyjątkowym znaleziskiem jest opisana w książce urna z ludzkim sercem. Omówiono ją na tle zwyczajów związanych z grobami serc. Warto dodać, że do tej pory dokonano niewielu takich odkryć.

W książce zaprezentowano, a następnie szczegółowo opisano kolejne elementy stroju pontyfikalnego pochowanych w podziemiach przemyskiego kościoła katedralnego biskupów obrządku łacińskiego, znaczenie symboliczne, alegoryczne przypisywane – począwszy od wczesnego średniowiecza – poszczególnym elementom tego stroju oraz zmiany zachodzące na przestrzeni wieków w ich wyglądzie i sposobie wykonania. Mówiąc o symbolice szat, Autorka ma pełną świadomość, że „znaczenie nadawane poszczególnym elementom stroju, w wielu przypadkach, sięga [raczej] średniowiecznej wykładni alegorycznej stosowanej w liturgii”⁵. Co ważne, prezentacja ta została ujęta w szerokim kontekście kwerendy historyczno-kulturowej, historyczno-liturgicznej. Autorka wykorzystała w niej, na różnych poziomach lektury i interpretacji, zarówno potrydenckie „Caeremoniale Episcoporum”, średniowieczne liturgiczne teksty źródłowe, jak i opracowania nowożytnie, w tym monumentalne dzieło z zakresu historii liturgii – *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego*, autorstwa arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego.

Gdy chodzi o szczegółową strukturę, to książka składa się ze słowa wstępnego od Autorki (s. 11–12), siedmiu zasadniczych rozdziałów (s. 13–337), spisu ilustracji, herbów i tabel (s. 339–350), bibliografii (s. 351–362), aneksu (s. 363–440), streszczenia w języku angielskim (s. 441–443).

W rozdziale pierwszym (s. 13–79) przedstawiono zagadnienia wstępne: ogólne uwagi metodologiczne dotyczące podjętej problematyki, zarys historii archikatedry przemyskiej, problemy z identyfikacją XVIII- i XIX-wiecznych pochówków biskupów przemyskich obrządku łacińskiego, przyczyny i przebieg rozkładu ciał, proces mumifikacji naturalnej

⁵ Tamże, s. 15.

i częściowego balsamowania ciał pochowanych w katedrze przemyskiej biskupów, uwagi na temat stanu zachowania, ponadto konserwacji zabytków pozyskanych z krypt.

W rozdziale drugim (s. 81–92) zawarto opis przygotowań do uroczystości pogrzebowej oraz przebiegu pogrzebu zmarłego biskupa według norm obowiązujących w Kościele Zachodnim po Soborze Trydenckim. W oparciu o *Caeremoniale Episcoporum* papieża Klemensa VIII z 1600 roku (Autorka posłużyła się wydaniem księgi z czasów Urbana VIII, z roku 1633, przechowywanym w skarbcu archikatedry przemyskiej) ukazane zostały przygotowania do uroczystości pogrzebowych, jak też ich przebieg w epoce potrydenckiej, a więc również w XVIII i XIX stuleciu, kiedy to żyli, a następnie zostali pochowani zidentyfikowani biskupi. Może warto dodać, że w czasach analizowanych przez prof. Drążkowską, w obrządku łacińskim Kościoła Katolickiego obowiązywały już odpowiednio: trzecia (z roku 1727, wydana za pontyfikatu Benedykta XIII) i czwarta (z roku 1752, wydana za pontyfikatu Benedykta XIV) edycja wzorcowa *Caeremoniale Episcoporum* (drugie wydanie typiczne opublikowano w roku 1650 za pontyfikatu Innocentego X), to jednak – w stosunku do pierwszej *editio typica* – nie zmieniono w nich rubryk dotyczących choroby, śmierci, pogrzebu, modlitw za zmarłego biskupa. Uzasadnione wydaje się więc założenie Autorki, że ceremonie związane ze śmiercią oraz pogrzebem biskupów pochowanych w podziemiach katedry w Przemyślu mogły (i powinny były) wyglądać tak, jak je opisano w cytowanym przez nią *Caeremoniale*.

Rozdział trzeci (s. 93–147) poświęcono przedstawieniu życiorysów zidentyfikowanych biskupów, ze szczególnym uwzględnieniem ich posługi pasterskiej, a także działalności administracyjnej, co pozwala w pełniejszym świetle spojrzeć na zasadniczą problematykę podjętą w opracowaniu. W rozdziale tym zaprezentowano także interesujące wyniki identyfikacji somatycznej przemyskich pasterzy. Biskupi, których doczesne szczątki odnaleziono w podziemiach archikatedry w Przemyślu, to: Aleksander Antoni Fredro (+1734) – ordynariusz przemyski w latach 1724–1734, Walenty Franciszek Salezy Wężyk (+1766) – ordynariusz przemyski w latach 1765–1766, Józef Tadeusz Kierski (+1783) – ordynariusz przemyski w latach 1768–1783, Antoni Gołaszewski (+1824) – ordynariusz przemyski w latach 1786–1824, Antoni Jan Potoczki (de Potoczki;

+1832) – ordynariusz przemyski w latach 1825–1832, Franciszek Antoni Szembek (+1728) – sufragan przemyski w latach 1723–1728, Andrzej Pruski (+1759) – sufragan przemyski w latach 1728–1759, Hieronim Wielogłowski (+1765) – sufragan przemyski w latach 1760–1765, Michał Piotr Witosławski (+1769) – sufragan przemyski w latach 1768–1769, Stanisław Wykowski (+1776) – sufragan przemyski w latach 1770–1776 oraz biskup o nieustalonej tożsamości, pochowany najprawdopodobniej w XVIII wieku. Być może jest to sufragan przemyski, Ignacy Franciszek Krzyżanowski (+ ok. 1767).

W rozdziale czwartym (s. 149–293), którego tytuł wprost nawiązuje do nazwy całej książki, zaprezentowano odzież grobową, w której pochowano biskupów przemyskich i insygnia złożone w ich trumnach. Autorka szczegółowo opisuje kolejno: ówczesną bieliznę (koszule, kalessony, pończochy), biskupie sutanny, rokiety, pończochy pontyfikalne, obuwie liturgiczne, humerały, alby, *cingula*, krzyż pektoralny, stuły, tunicele wraz z dalmatykami, rękawiczki, ornaty, mitry, pierścienie, pastorały, manipularze, kalotki (piuski) oraz peruki.

Zmumifikowane i zeszkieletowe szczątki jedenastu biskupów odnalezionych w archikatedrze przemyskiej leżały w drewnianych trumnach, które stały się przedmiotem rozdziału piątego (s. 295–315).

Rozdział szósty (s. 317–327) traktuje o poduszkach, które stanowiły wyposażenie pochówków przemyskich biskupów. Poduszki te wypełniano różnymi roślinami, stąd w tej części pracy przedstawiono również wyniki odnośnej analizy archeobotanicznej.

Podczas eksploracji jednej z krypt znaleziono rozbity na kilka kawałków ceramiczny przedmiot. Po jego rekonstrukcji, okazało się, że ma on kształt serca, a w jego wnętrzu, w wolnej przestrzeni stwierdzono obecność wysuszonych resztek organicznych. Specjalistyczne badania wykazały, że mamy do czynienia z włóknami mięśnia sercowego. Wewnątrz ceramicznego pojemnika, który był urną, znajdowało się ludzkie serce. Temu zagadnieniu prof. Drążkowska poświęciła siódmy rozdział swojej książki (s. 329–337).

W aneksie zamieszczono tabele z zestawieniem przebiegu posługi wszystkich biskupów ordynariuszy (biskupów diecezjalnych) i sufraganów (biskupów pomocniczych) diecezji przemyskiej (od roku 1992 archidiecezji), ze wskazaniem daty ich śmierci oraz miejsc ich pochówku. W aneksie

umieszczono także wykroje szat liturgicznych, wzory tasiemek i koronek, rysunki badanych trumien, jak również pokazano – na przygotowanym do ekspozycji muzealnej manekinie – etapy zakładania kolejnych części stroju pontyfikalnego biskupa Józefa Tadeusza Kierskiego.

Wszystkie zawarte w książce informacje, wskazówki mogą posłużyć wielu osobom prowadzącym podobne badania archeologiczne. Do takich wskazań należą uwagi dotyczące mumifikacji ludzkich zwłok i ich rozkładu. Do tej pory problematyka ta była poruszana w zasadzie jedynie w publikacjach z zakresu antropologii, ale także medycyny sądowej.

Należy również zaznaczyć, iż książka posiada szczególną wartość z punktu widzenia historii i teologii liturgii. Pozwala bowiem na weryfikację naszej dotychczasowej wiedzy uzyskiwanej – w obrębie problematyki podjętej przez prof. Drążkowską – głównie w oparciu o lekturę źródeł pisanych oraz analizę ikonograficzną. Badania Anny Drążkowskiej, których uwieńczeniem jest publikacja książkowa, bez wątpienia stanowią cenny wkład w lepsze poznanie historii Kościoła i historii liturgii rzymskiej.

Na zakończenie wypada podkreślić aspekt formalny wydawnictwa. Książkę wydano w formie eleganckiego albumu. Jego wartość podnosi niezwykle staranna szata graficzna, jak również bogaty, rzetelnie dobrany materiał ilustracyjny: zdjęcia krypt i zabytków z nich wydobytych, a także rysunki przedstawiające rekonstrukcję badanych, jak też konserwowanych elementów odzieży, zachowanych fragmentów insygniów oraz badanych trumien.

